

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-3.8>

Новицька Н.Б.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0003-4753-7625

Бичок Т.П.,
здобувач вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0001-5249-5381

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКОЇ ПРОПОЗИЦІЇ

ACTUAL ISSUES OF REGULATION OF RATIONALIZATION PROPOSAL

У статті висвітлено питання щодо нормативно-правового регулювання такого об'єкта права інтелектуальної власності, як раціоналізаторська пропозиція. Відзначено, що вагоме місце в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, посідає раціоналізаторська діяльність. І хоча така діяльність як вид технічної творчості за своєю новизною й технічним рівнем є значно нижчою від винахідницької, однак вона масштабніша й доступніша будь-кому, оскільки має місцеву новизну. На основі аналізу нормативно-правової бази, що регулює раціоналізаторську пропозицію, та вивчення праць учених у досліджуваній сфері з'ясовано зміст поняття «раціоналізаторська пропозиція».

Визначено особливості раціоналізаторської пропозиції. Зокрема, така пропозиція має належати до профілю підприємства, якому вона подана, має бути новою та корисною підприємству, якому вона подана. Розглянуто зарубіжний досвід правової регламентації раціоналізаторської діяльності. Зроблено висновок, що в більшості країнах наявний відповідний законодавчий акт, що регулює цю діяльність. Однак усі питання щодо винагороди, строку використання раціоналізаторської пропозиції зараховані до відання підприємств і регулюються відповідним договором між раціоналізатором і роботодавцем. Розглянуто деякі проблемні та не врегульовані питання охорони й захисту раціоналізаторської діяльності, а також надано рекомендації щодо вдосконалення національної законодавчої бази в цій сфері. Зокрема, обґрунтовано прийняття Закону України «Про правову охорону прав на раціоналізаторські пропозиції», де мають бути чітко визначені конкретні майнові права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію, серед яких основним правом має стати право на винагороду. Доцільно, щоб у відповідному законі була розроблена певна схема визначення розміру винагороди за використання раціоналізаторської пропозиції. Також у пропонованому нормативно-правовому акті потрібно закріпити норму, що обов'язковою умовою використання раціоналізаторської пропозиції підприємством є укладання договору з автором раціоналізаторської пропозиції, умови якого не можуть суперечити нормам Цивільного кодексу України.

Ключові слова: раціоналізаторська пропозиція, правове регулювання, право інтелектуальної власності, зарубіжний досвід.

This article covers issues regarding the regulatory framework for an intellectual property object such as a rationalization proposal. It is noted that, as in many other countries in the world, a significant role is taken by rationalization activities. Although such activity as a kind of technical creativity in its novelty and technical level is much lower than inventive, but it is larger and more accessible to anyone because it has local novelty. On the basis of the analysis of the regulatory framework governing the rationalization proposal and the study of the works of scientists in the field of research, the meaning of the concept of "rationalization proposal" is clarified. The features of the rationalization proposal are determined. In particular, such a proposal must belong to the profile of the company to which it is submitted, it must be a new and useful enterprise to which it is submitted. Foreign experience of legal regulation of rationalization activity is considered. It is concluded that in most countries there is an appropriate legislative act regulating this activity. However, all questions regarding remuneration, the term of the rationalization offer are subject to the responsibility of the enterprises and are regulated by the respective agreement between the rationalizer and the employer. Some problematic and unregulated issues of protection and protection of rationalization activities are considered and recommendations are given on how to improve the national legislative framework in this field. In particular, the adoption of the Law of Ukraine "On Legal Protection of Rights to Rationalization Proposals" substantiates specific intellectual property rights to a rationalization proposal, among which the right to remuneration should

become a fundamental right. It is advisable that the relevant law develops a certain scheme for determining the amount of remuneration for the use of a rationalization proposal. Also, the proposed normative legal act should stipulate that the obligatory condition for the use of the rationalization proposal by the enterprise is the conclusion of the contract with the author of the rationalization proposal, the terms of which cannot contradict the norms of the Civil Code of Ukraine.

Key words: *rationalization proposal, legal regulation, intellectual property rights, foreign experience.*

Сьогодні інтелектуальна власність та інтелектуальна творча діяльність є найбільшим пріоритетом соціально-економічного розвитку. Вагоме місце в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, посідає раціоналізаторська діяльність. І хоча така діяльність як вид технічної творчості за своєю новизною й технічним рівнем є значно нижчою від винахідницької, однак вона масштабніша й доступніша будь-кому, оскільки має місцеву новизну. Прикро, однак за час існування незалежної України раціоналізаторська діяльність помітно знизилася. Її вплив на виробництво упав, як і саме виробництво. Однією з причин цього негативного явища є відсутність необхідної нормативно-правової бази. Саме тому дослідження чинного законодавства України щодо регулювання інституту раціоналізаторської пропозиції є актуальним сьогодні.

Питанням щодо охорони прав інтелектуальної власності на раціоналізаторську діяльність у працях досліджували Г. Закорецька, Б. Прахов, О. Д. Святоцький, П. Крайнев, М. Бельдій, Н. Мова й ін. Однак комплексного дослідження, присвяченого проблемі нормативно-правового регулювання раціоналізаторської діяльності в Україні, поки що немає.

Аналізуючи нормативно-правову базу, що регулює раціоналізаторську пропозицію, насамперед варто з'ясувати зміст поняття «раціоналізаторська пропозиція».

Сам термін «раціоналізація» походить від стародавнього римського *ratio* – розум [1, с. 24]. Отже, він був відомий ще в Давньому Римі, де використовувався для позначення розумних дій громадян у процесі забезпечення їхнього життя й діяльності. Це слово є в ужитку як удосконалення чого-небудь, наприклад, раціоналізація виробництва, техніки тощо. Термін «раціоналізаторство» почали застосовувати з появою раціоналізаторських пропозицій, яким надавалася правова охорона. У літературних джерелах трапляються обидва ці слова.

За визначенням Б. Прахова, раціоналізаторська пропозиція – це технічне рішення, що є новітнім і корисним для підприємства, організації чи установи, котрим воно подається, і яке передбачає зміну конструкції виробу, технології виробництва й застосовуваної техніки або зміну складників матеріалу [2, с. 46].

У дослідженні О. Святоцький, П. Крайнев, Б. Прахов деталізують поняття «раціоналізаторська пропозиція», указуючи, що це «особливий об'єкт інтелектуальної власності, який має в собі новизну в межах того підприємства, якому його

подано, є корисним, тобто комерційно вартісним для підприємства, є результатом власної творчості заявника» [3, с. 24].

Варто зазначити, що визначення раціоналізаторської пропозиції закріплено також у Цивільному кодексі України. Так, відповідно до ст. 481 Цивільного кодексу України, раціоналізаторською пропозицією є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення в будь-якій сфері її діяльності. Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес [4].

Як бачимо, раціоналізаторська пропозиція – це особливий об'єкт інтелектуальної власності, до якого законодавець установив три необхідні вимоги: 1 – така пропозиція має належати до профілю підприємства, якому вона подана; 2 – має бути новою; 3 – має бути корисною підприємству, якому подана.

Певні положення щодо захисту прав інтелектуальної власності, в тому числі й раціоналізаторської пропозиції, закріплені в Конституції України. Так, ст. 54 Конституції України визначено, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, установленними законом [5].

Крім Конституції України та Цивільного кодексу України, нормативно-правовими актами, які регулюють суспільні відносини у сфері раціоналізаторства, є Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності й раціоналізаторських пропозицій в Україні, затверджене Указом Президента України від 18 вересня 1992 року № 479/92 [6], і Методичні рекомендації про порядок складання, подачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію від 27 серпня 1995 року [7]. Отже, варто зазначити, що в Україні немає жодного закону про раціоналізаторську діяльність або будь-якого іншого нормативно-правового акта, який би визначав межі правової охорони раціоналізаторських пропозицій. При цьому відсутність закону про раціоналізаторські пропозиції породжує цілу низку інших проблем. Зокрема, це проблема всебічного розгортання раціоналізаторського руху в Україні,

стимулювання раціоналізаторської творчої активності.

Не менш важливою, на нашу думку, є також проблема чіткого визначення майнових прав авторів раціоналізаторських пропозицій, які є потужним імпульсом раціоналізаторської діяльності. Так, відповідно до ст. 484 Цивільного кодексу України, автор раціоналізаторської пропозиції має право на добросовісне заохочення від юридичної особи, якій ця пропозиція подана [2]. Однак законодавець не надає визначення поняття «добросовісне заохочення». Відсутнє таке визначення й у підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють раціоналізаторську діяльність. На наш погляд, законодавчо повинен бути закріплений принцип, за яким винагороді підлягає будь-яка раціоналізаторська пропозиція, у тому числі й незначна. Такий крок дасть змогу залучити до раціоналізаторської творчості по можливості всіх працівників, що беруть участь у будь-якій суспільно корисній діяльності. Досягти такого результату можна винагородженням будь-якої ініціативи, наданням інших майнових, трудових прав і пільг. При цьому розмір винагороди за використання раціоналізаторської пропозиції має зумовлюватися економічним та іншим позитивним ефектом, який юридична особа одержує від використання пропозиції. У контексті цього питання погоджуємося з думкою Г. Закорецької, яка вважає, що проблемним питанням, яке має знайти розв'язання в майбутньому законі про раціоналізацію, стане, хто, який орган буде займатися підсумуванням позитивного ефекту, одержаного від використання зазначених раціоналізаторських пропозицій. Хто буде визначати розмір винагороди й із яких фондів її виплачувати [8, с. 118].

Іншим серйозним питанням, що стосується майнових прав на раціоналізаторську пропозицію, є питання щодо строків, протягом яких виплачується винагорода за використання раціоналізаторських пропозицій. Методичними рекомендаціями про порядок складання, подачі й розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію закріплено, що право на винагороду має автор (співавтори) раціоналізаторської пропозиції протягом двох років від дати початку її використання на підприємстві, яке видало автору (співавторам) свідоцтво на цю пропозицію [7].

Однак виникає логічне запитання: чому виплата винагороди за використання раціоналізаторської пропозиції обмежується лише двома роками? Що робити в тих ситуаціях, коли раціоналізаторська пропозиція використовується більш тривалий час, ніж два роки, отже, від такого використання юридична особа одержує певний позитивний ефект і відповідний дохід? Чому право раціоналізатора обмежується лише двома роками, коли користувач раціоналізаторської пропозиції одержує користь від її використання постійно?

Ще одним недоліком нормативно-правової бази, що регулює раціоналізаторську діяльність, є відсутність чіткого переліку особистих немайнових прав автора раціоналізаторської пропозиції, зокрема такого права, як відкликання заявки на раціоналізаторську пропозицію. Звичайно, автор має право відкликати свою заявку на раціоналізаторську пропозицію, однак законодавчо не врегульовано, до якого моменту він має право це зробити й чи може особа відкликати таку заявку після того, як юридична особа почала використовувати раціоналізаторську пропозицію.

Аналізуючи стан і проблеми нормативно-правового регулювання раціоналізаторської діяльності в Україні, варто звернути увагу на зарубіжний досвід регулювання такої діяльності. Зокрема, у Чехії правовідносини щодо раціоналізаторських пропозицій регулюються Законом «Про винаходи, промислові зразки та раціоналізаторські пропозиції» № 527/1990 СЗ.

Згідно із Законом, раціоналізаторськими пропозиціями визначаються технічні, виробничі або експлуатаційні вдосконалення, а також вирішення проблем безпеки й охорони здоров'я в процесі праці, а також навколишнього середовища. При цьому право на раціоналізаторську пропозицію не виникає, якщо йому передують права, засновані на патенті чи зареєстрованому промисловому зразку.

Взаємовідносини між раціоналізатором і роботодавцем визначаються так: 1) раціоналізатор зобов'язаний запропонувати раціоналізаторську пропозицію своєму роботодавцю, якщо раціоналізаторська пропозиція належить до сфери роботи або діяльності роботодавця; 2) раціоналізатор має право звертатися з раціоналізаторською пропозицією без обмежень, якщо роботодавець протягом двох місяців з дати запропонування раціоналізаторської пропозиції не уклав договір про прийняття раціоналізаторської пропозиції й про винагороду за неї.

Право на використання раціоналізаторської пропозиції виникає внаслідок укладання договору з раціоналізатором про прийняття пропозиції та про винагороду за неї. Спори з раціоналізаторських пропозицій розглядаються й вирішуються судами або органами господарського арбітражу [9, с. 118].

Раціоналізаторська діяльність у Словацькій Республіці регулюються Законом «Про винаходи, промислові зразки та раціоналізаторські пропозиції» № 527/1990, який містить тільки визначення раціоналізаторської пропозиції.

Згідно із цим Законом, раціоналізаторська пропозиція – це будь-яке технічне, промислове або організаційне покращання або вирішення проблем, які стосуються безпеки та захисту здоров'я в процесі праці, а також захисту навколишнього середовища. У всьому іншому раціоналізатору й підприємству надана

самостійність. Підприємство реєструє, розглядає, визнає та впроваджує раціоналізаторську пропозицію й самостійно вирішує питання виплати винагороди раціоналізатору іншим особам [9, с. 118–119].

У Китайській Народній Республіці ще в 1982 році прийнято положення про порядок виплати винагороди авторам раціоналізаторських пропозицій на державному рівні. Ініціативи підприємств були підтримані різними громадськими організаціями, особливо товариствами винахідників, які приділяють багато уваги технічній творчості молоді в школах новаторів і під час проведення конкурсів і виставок. Зокрема, Всекитайське товариство винахідників щорічно проводить національні виставки, а раз у чотири роки – міжнародні.

З викладеного можна зробити висновок, що організація й ведення раціоналізаторської роботи в країні передані у відання підприємств. Держава регулює лише питання, пов'язані з виплатою винагороди авторам раціоналізаторських пропозицій [9, с. 119].

Щодо досвіду Федеративної Республіки Німеччини, то в Законі ФРН «Про винаходи працюючих по найму» регулюються правові питання, які стосуються поняття технічної раціоналізаторської пропозиції, правовідносин між роботодавцем і робітником, у тому числі тих, хто працює по найму на державній службі, державних службовців і військових. Отже, закон розрізняє працівників по найму в приватному секторі й працівників по найму на державній службі.

Технічними раціоналізаторськими пропозиціями в розумінні цього закону є пропозиції на будь-які технічні нововведення, які не є патентоздатними або охороноздатними як корисні моделі.

У зазначеному законі ФРН викладені норми, які регулюють питання права на винагороду раціоналізаторів, які працюють по найму в приватному секторі, за технічну раціоналізаторську пропозицію, а також визначається, у якому порядку вирішуються інші питання, а саме: за технічні раціоналізаторські пропозиції, які забезпечують роботодавцю такі самі вигоди, як і промислова власність, що має правову охорону, робітник має право вимагати від роботодавця виплати відповідної винагороди, якщо останній раціоналізаторську пропозицію використовує.

Інші питання щодо технічних раціоналізаторських пропозицій регулюються колективним договором або угодою, чинними на підприємстві.

Закон містить визначення понять «радник із винахідництва», «обов'язковість» і «несправедливість» щодо авторів технічних раціоналізаторських пропозицій, а саме: «радник із винахідництва» – посадова особа, яка передусім повинна допомагати працівникам складати повідомлення про створені винаходи й технічні раціона-

лізаторські пропозиції, на вимогу роботодавця чи працівника брати участь у визначенні розміру винагороди. За домовленістю між роботодавцем і радою підприємства на підприємстві може працювати один чи декілька радників із винахідництва.

«Обов'язковість» полягає в тому, що положення цього закону не можуть бути необов'язковою на користь робітника, але допустимі угоди про службові винаходи, про вільні винаходи, про технічні раціоналізаторські пропозиції після подання про них повідомлення роботодавцю.

«Несправедливість». Визнаються недійсними угоди про службові винаходи, вільні винаходи або технічні раціоналізаторські пропозиції, укладені відповідно до цього закону, якщо вони значною мірою є несправедливими. Це положення діє також стосовно визначення розміру винагороди. При цьому роботодавець і працівник можуть посилатися на несправедливість угоди або встановленого розміру винагороди за умови, що вони зробили письмову заяву про це не пізніше ніж шість місяців після закінчення між ними трудових відношень.

Окремими параграфами також передбачено обов'язковість зберігання таємниці; обов'язки, що впливають із трудових відносин; неприпинення в разі розірвання трудового договору прав та обов'язків працівника й роботодавця, що впливають із цього закону [9, с. 116–117].

Проаналізувавши досвід зарубіжних країн щодо регулювання раціоналізаторської діяльності, варто зазначити, що в більшості країн наявний відповідний законодавчий акт, що регулює цю діяльність. Однак усі питання щодо винагороди, строку використання раціоналізаторської пропозиції зараховані до відання підприємств і регулюються відповідним договором між раціоналізатором і роботодавцем.

Отже, можна зробити висновок, що право інтелектуальної власності на раціоналізаторські пропозиції та інші пільги раціоналізатора, передбачені чинним законодавством, мають стати рушійною силою раціоналізаторської діяльності в Україні. Звичайно, чим краще буде забезпечений раціоналізатор конкретними й реальними насамперед майновими правами, тим активніше й успішніше буде розвиватися раціоналізація. Однак чинне законодавство України про інтелектуальну власність не забезпечує надійної та ефективної охорони права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне прийняти Закон України «Про правову охорону прав на раціоналізаторські пропозиції», де мають бути чітко визначені конкретні майнові права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію, серед яких основним правом має стати право на винагороду. Доцільно, щоб у відповідному законі була розроблена певна

схема визначення розміру винагороди за використання раціоналізаторської пропозиції. Для вироблення такої схеми мають бути залучені економісти, плановики, фінансисти, юристи й інші фахівці. Крім того, вважаємо, що в законі потрібно закріпити норму, що обов'язковою

умовою використання раціоналізаторської пропозиції підприємством є укладання договору з автором раціоналізаторської пропозиції, умови якого не можуть суперечити нормам Цивільного кодексу України та відповідного закону про раціоналізацію.

Список використаних джерел:

1. Закорецька Г. До удосконалення цивільного законодавства про право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2007. № 3. С. 23–30.
2. Прахов Б. Раціоналізаторська пропозиція як об'єкт охорони інтелектуальної власності. *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 7–8. С. 46–50.
3. Святоцький О.Д., Крайнів П.П., Прахов Б.Г. Право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію / за ред. О.Д. Святоцького. Київ : Концерн «Видавничий Дім «ІнЮре», 2004. 128 с.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2625#n2625> (дата звернення: 30.11.2019).
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.11.2019).
6. Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні : Положення, затверджене Указом Президента України від 18.09.1992 № 479/92. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131223> (дата звернення: 01.12.2019).
7. Методичні рекомендації про порядок складання, подачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію : Рекомендації, затверджені Наказом Держпатенту України 27.08.1995 № 131. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131223-95_80 (дата звернення: 01.12.2019).
8. Закорецька Г.В. Майнові права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію: актуальні проблеми. *Питання розвитку права інтелектуальної власності*. С. 117–120.
9. Бельдій М.М., Мова Н.І., Хаустов В.К. Регулювання раціоналізаторської діяльності. *Економіка і прогнозування*. 2001. № 1. С. 109–122.